

CONFRUNTAREA CU NECUNOSCUTUL – SEMNIFICAȚII PENTRU VIAȚĂ, SEMNIFICAȚII PENTRU CUNOAȘTERE

CRISTIAN ANDREESCU*

Doctorand, Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru”, Academia Română

The confrontation with the unknown – meanings for life, meanings for knowledge. The main idea is that of the examination of the unknown takes place in the process of living as in the process of knowing and neither has sense in the absence of meaning. The approach implies a discussion of ontological, phenomenological and epistemological dimension in correlation with the apparent, conformist, or secure meanings versus the hidden and more genuine meanings. There are shown different kinds of attitudes depending on different kinds of attachments, furthermore a transfer is made from subjective attachment to personal aspects of life into interesting aspects of searching significance of theoretical descriptions of the physical reality. Finally, one is looking for the consequences and gains of abandoning the attachments to reductionist theories which are searching for significance only in concrete aspects of reality.

Keywords: the unknown, being, concreteness, meaning, infinity.

1. INTRODUCERE. FIINȚAREA OMULUI CREEAZĂ SEMNIFICAȚII

Filosofii descriu omul ca mutație ontologică culturală unică în cosmos, „situat în orizontul misterului și pentru revelație” (Lucian Blaga), ca ființă aruncată cu cruzime într-o lume lipsită de semnificație, așadar ca ființă orientată spre crearea și căutarea semnificației (Paul Sartre), ca „animal simbolic” (Cassirer), ca ființă arhetipală (Jung) sau ca ființă care își creează un sentiment al ființei specific, prin semnificări și resemnificări cât mai adecvate sau cuprinzătoare (Constantin Noica, Alexandru Surdu). Ființarea omului creează și urmărește semnificații. Omul nu poate doar acumula cunoștințe fără intuiții, intenționalitate, explicație, înțelegere sau interpretare – așadar, fără semnificație. În fața necunoscutului și a provocărilor aduse ființei umane de necunoscut și infinitate, omul răspunde prin crearea unor semnificații multi-fațetate: existențiale, fenomenologice, epistemologice. Reflecția aceasta despre necunoscut, infinitate și semnificare va avea și dimensiunea filosofiei științei, prin trimiteri la filosofia fizicii și a matematicii.

---

* Membru titular CRIFST – DLMFS, Academia Română. E-mail: cristian.andreescu@labor-soft.ro.

2. CONFRUNTAREA CU NECUNOScutUL ȘI INFINITATEA: SEMNIIFICAȚII PENTRU VIAȚĂ

Așa cum evidenția Alexandru Surdu, românii au privilegiul unui sentiment specific al ființei, despre care vorbea și Constantin Noica, căci au meditat asupra existenței prin cuvintele lor, răstimp de milenii, cuprinzând existența și cunoașterea, printr-o hermeneutică trăită. Din această perspectivă privind lucrurile, trăirea, semnificarea, rostirea și accesul aprofundat la cunoaștere, toate îndatorate și existenței, se împletesc. Semnificațiile vin din trăire, înțelegându-se nu doar ca o concentrare sentimentală, ci și ca ceea ce experimentăm drept trăire comprehensivă (*Erkennen*), dar și din ceea ce experimentăm în vederea cunoașterii dincolo de simțuri, fenomenologic, ca experiență a conștiinței (*Erfahrung*)¹. În lumina acestor conceptualizări, existența se împletește până la urmă cu o cuprindere interpretativă a propriei existențe sau, cum arătau filosofii încă din vechime, și cu reflectarea asupra propriei vieți și asupra termenilor prin care îi putem da vieții expresia (semnificativă).

„A interpreta un termen înseamnă mai mult decât a-l descoperi și a-i găsi semnificațiile în vorbirea curentă, în cea populară sau cultă, în trecutul îndepărtat sau în prezent. Interpretarea înseamnă scoaterea unui cuvânt din anonimatul vorbirii, punerea lui, ca să zicem așa, la lucru, mai ales în context filosofic, în care el n-a mai fost utilizat niciodată. Nu este vorba numai despre echivalarea lui cu alți termeni din filosofia tradițională și observarea unei anomalii pe care ar putea s-o producă, cum este cazul verbului „a fi”, care produce neazuri filosofice în toate limbile în care apare, Heidegger fiind în acest sens sursa menționată adesea de către Noica. Importantă este găsirea unor termeni, chiar a unor particule, care pot fi utilizate cu rezultate remarcabile în contexte filosofice, dar cărora nu le mai corespunde nimic în filosofia tradițională, indiferent de limbile în care ar fi expusă aceasta. Ceea ce înseamnă, în ultimă instanță, imposibilitatea traducerii unor termeni filosofici românești în alte limbi, tot așa cum există și termeni străini intraductibili în limba română, ca germanul *Gemüt*, de exemplu, dar și găsirea unor termeni românești cum este chiar cel de *rostire*, care traduce cuvântul grecesc *logos*, intraductibil în alte limbi.”²

În acest enunț, pragmatic și fenomenologic, se întrezărește și ideea heideggeriană a limbii ca o „casă a ființei”, pe care o interpretăm și drept „casă a semnificării”. Dacă concretul, în semnificația sa uzuală, stabilește în bună măsură

¹ G. W. Fr. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. de Virgil Bogdan, București, Ed. IRI, 2000. Aici, Hegel discută conceptul de „experiență” (*Erfahrung*), ca experiență a conștiinței, care devine fapt de știință, dar plasând accentul pe conștiință. Așadar, conceptul de „experiență” se prezintă cu conținut remarcabil de conceptualizare, de gândire și se impune ca un concept „spiritualizat”, remarcabil diferit de conceptul de „experiență” folosit de empiriști sau de Kant.

² Alexandru Surdu, *Viziunea lui Constantin Noica. Comentarii la rostirea filosofică însoțite de câteva gânduri despre Constantin Noica*, ediție revizuită de Oana Vasilescu, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2020, pp. 75–76.

cadrele existențiale umane, dincolo de acestea, semnificațiile asociate existenței concrete completează amplitudinea lui „a fi”, transpusă cu necesitate și în rostire și în logos așadar, într-o raportare la lume prin semnificare, vizând întotdeauna și cuprinderea și depășirea cadrului concret. La Hegel, „concretul” este „lucrul în sine”, un concept opus celui de „abstract”, fiind ceva ce se dezvoltă odată cu alte elemente de universalitate sau odată cu itemi senzoriali, verificabili³. În contextul acestui articol, înțelegem prin concret, de asemenea, ceea ce este opus conceptului de „abstract”. Totodată, ar putea fi înțeles și în sensul conceptului de „imediat” despre care vorbește Lucian Blaga, adică despre împrejurările neexamine care produc preocupări legate de supraviețuire și securitate. Concretul este de depășit prin semnificare. Lucian Blaga arată corelația dintre om, cultură și unicitatea metafizică a omului:

„Nu s-ar putea spune că la baza culturii ar sta o pretinsă nemulțumire a omului cu imediatul și o necesitate de a evada cu orice preț din urzile și nimicniciile acestuia. Nemulțumirea cu imediatul nu ni se pare – înainte de toate – un fapt destul de primar, capabil de explozii atât de creatoare. Nemulțumirea cu imediatul e mai curând un fapt secundar, un aspect derivat, care se produce tocmai din pricina că omul se simte încărcat cu alt destin decât acela al existenței întru și pentru imediat, într-un fel nemulțumirea cu imediatul presupune cu alte cuvinte o depășire prealabilă a acestuia, cel puțin virtuală. Lumea, ca prezență concretă, ca împletire amplă de date imediate, n-a fost niciodată în stare să satisfacă, pentru a ne rosti astfel, capacitatea existențială a omului. Pentru această capacitate prezența concretă a fost totdeauna numai «material», un simplu «moment», «punte de salt». Omul, din chiar clipa când i s-a declarat «omenia», a bănuțit cu prisosință că imediatul nu este locul său, planul și cuibul chemării sale. Cert e că în toate timpurile, chiar în cele mai nesigure, omul s-a situat singur sub constelații invizibile, încercând să vadă dincolo de imediat, dincolo – nu în sensul dimensiunilor spațiale și temporale ale acestui imediat, ci într-un sens mai adânc. «Dincolo» în sensul transcenderii. A aduce însă imediatul în relație simptomatică cu un «dincolo» înseamnă a te situa într-un «mister» ca atare. Nu am atins oare aici pulsul omenescului la încheietura sa cea mai caracteristică?”⁴

În viziunea noastră însă, în continua tindere spre „dincolo” regăsim o tindere spre semnificație, în strânsă corelație cu noțiunea de concret, într-un proces de concretizare prin semnificare, un proces menit să transcendă concretul și imediatul. Concretizarea prin semnificare dezvăluie și evidențiază anvergura, orientarea (sensul) și limitele subiectivității; ajungem și la o discuție despre percepția subiectivă a concretului și despre finitudine. Dificultatea de a percepe infinitatea stă în mare parte în aceea că ne confruntăm direct cu ce este finit. În legătură cu această stare de finitudine stă tinderea către plenitudine, respectiv, ridicarea omului peste finit și

³ G. W. Fr. Hegel, *Știința logicii*, trad. de D. D. Roșca, București, Ed. Academiei, 1966, paragrafele 158, 877, 881.

⁴ Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*, București, Editura Humanitas, p. 364.

concret (într-o existență specific umană, într-o existență „înălțată” dincolo de „imediat” într-un mister și revelație, nu pentru supraviețuire și securitate⁵).

„Sentimentul ființei” deschide omul față de „miracolul vieții” și îl îndepărtează de concret. În ce sens se petrece această îndepărtare ne explică următorul citat din Constantin Brâncuși:

„Am impresia că viața oamenilor se desfășoară pe o bază greșită. Există o gravă neînțelegere în punctul de pornire. Oamenii nu recunosc minunea pe care o constituie viața însăși, globul acesta pământesc care se învârtă în haos și îi poartă în mersul lui prin veacuri. Ceea ce le lipsește oamenilor din vremea noastră e dimensiunea cosmică, sentimentul acesta al aventurii spiritului, dincolo de realitatea aparentă. Oamenii actuali nu au antene pentru a pătrunde în realitatea adevărată, în singura realitate care contează. Se lasă amăgiți de aparențe și se opresc la ele. Nu merg mai departe. Pentru că îi împiedică această stupidă nevoie de securitate care taie aripile aventurii și care ferece spiritul în închisoarea conformismului. Întotdeauna, ceea ce m-a susținut a fost bucuria. În cele mai grele împrejurări ale vieții, am știut s-o găsesc în drumul meu. Mergeam cântând. Știam că ceea ce trebuie să se întâmple se va întâmpla. Și nimic nu mă oprea. Pe acest sentiment al minunii pe care o reprezintă viața, al bucuriei, e clădită toată opera mea.”⁶

Sentimentul ființei este în mare măsură un sentiment al aventurii spirituale cu dimensiunea sa cosmică, de depășire a concretului ca „imediat” banal, materialist, al supraviețuirii și securității, opus spiritualului și incursiunii ființei în spiritual. Dar concretețea are și un aspect pozitiv, chiar în sens empiric și pozitivist. Prin urmare, două sunt aspectele care ne împiedică să ne confruntăm cu golul din propriul suflet, pe care îl numim „vidul de concretețe”: pe de o parte, incapacitatea de a percepe infinitatea și, pe de altă parte, neputința de a cuprinde semnificațiile, provocările și bucuriile ascunse în spatele situațiilor concrete. Primul aspect este perfect compatibil cu lumea concretă, empirică, percepută în mod direct prin simțuri, cu un confort al certitudinii. De asemenea, oricine poate accepta ideea că Universul este infinit, însă totul se oprește la percepția infinității, mai bine zis la incapacitatea de a percepe infinitatea. Aspectul al doilea, al semnificațiilor „ascunse”, nu are niciun element de concretețe. Aspectul este de natură pur spirituală, iar evidențierea acestor semnificații „nevăzute” reprezintă un exercițiu filosofic specific. Discuția de la Constantin Noica și Alexandru Surdu dedicată lui „întru” și propunerea meditației aprofundate asupra expresiei „Întru obârșie era rostirea” poate constitui un bun exemplu⁷. De altfel,

⁵ Lucian Blaga, *op. cit.*, vezi și Vintilă Mihăilescu, *Sentimentul eonic la Lucian Blaga și Ortega y Gasset*, în *Lucian Blaga – cunoaștere și creație*, coord. D. Ghișe, Angela Botez, Victor Botez, Edit. Cartea românească, București, 1987, p. 144–156.

⁶ Constantin Brâncuși, *Conversații cu Ionel Jianu – octombrie 1938*. Text publicat în *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 9, septembrie 1946. Dacă Brâncuși menționează „sentimentul minunii”, al bucuriei și al spiritului care conduce la creație, eliberare și cântec în aceeași lucrare dedicată lui Constantin Noica evocată mai sus, Alexandru Surdu precizează că „Nimic nu se face cu ură și dușmănie, cel puțin în filosofie, care este legată originar de iubire”. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 74.

⁷ *Ibidem*, pp. 93–103.

și percepția a ceea ce este infinit nu poate fi decât (tot) de natură spirituală. *Semnificațiile sunt dincolo de concretul imediat reprezentabil*, mai bogate și mai cuprinzătoare. Dincolo de concret, golul din suflet este „relația simptomatică cu un dincolo”, setea de transcendere (Blaga), o deschidere către semnificații aprofundate. Anumite semnificații „ascunse” nu sunt însă accesibile direct, ci prin intermediul simbolurilor (vezi și matricile stilistice la Lucian Blaga).

Abordarea fenomenologică a unui complex de fapte implică intenționalitatea. Reflecția fenomenologică realizează descrierea obiectului fără a exclude subiectivitatea. Subiectul pune între paranteze (*Einklammerung*, reducția fenomenologică), intuiește, analizează, descrie, uneori, și cu aspecte inconștiente ale interacțiunii fenomenologice. Astfel, noetica husserliană prezintă fenomenologia ca epistemologie⁸. Vechea problemă a relației dintre subiect și obiect este tratată aici diferit. În viziunea noastră, semnificațiile aduse în atenție sunt semnificații „ascunse”, care pot fi puse în valoare, dar pot fi și eludate, din refuzul sau incapacitatea inconștientă de a le căuta (cauzate de obișnuințe, prejudecăți, „atașamente”). Suspendarea judecății (*epoché*) este soluția pe care o propune Husserl. Concretețea și suspendarea judecății contribuie deopotrivă la reducția fenomenologică și la obiectivitate. Noetica nu se reduce la simplele aparențe, iar o diferențiere între concretețe și evidențe este fertilă.

3. GÂNDIREA SIMBOLICĂ ȘI PROFUNZIMILE MATERIEI

Simbolurile nu sunt generate de convenții și consensualitate, ci de interioritatea și profunzimile inconștientului uman. Arhetipurile, dar și anumite obiecte, reprezentări desenate, figuri exprimă o semnificație simbolică universală dincolo de cadrele unui limbaj natural. Arhetipurile sunt conținuturi inconștiente, independente de conștiința omului, care pot fi și conștientizate. Conștiința omului poate declara aceste înlănțuiri de imagini ca neavând niciun sens, absurde, lipsite de orice logică. Și, pentru a-l parafraza pe Carl Gustav Jung, ele nu sunt logice, ci sunt psiho-logice, adică se supun altei logici decât aceleia a rațiunii. Această logică este aceea a naturii, a naturii umane în particular și, ca să extindem expresia folosită de Jung, este fenomeno-logică. Carl Gustav Jung a introdus conceptul de *inconștient*

---

⁸ Husserl, *Introduction to Logic and Theory of Knowledge: Lectures 1906/07*, Trans. Claire Ortiz Hill, Dordrecht, Springer, 2008, p. 129. Philipp Berghofer arată: „Actele sau stările mentale sunt purtătoare ale justificării [the carriers of justification] și forța justificatoare a unui act stă în aceasta. «Toată cunoașterea este realizată ca act subiectiv și actul subiectiv găsește refugiu în cunoaștere, ceea ce îi pledează și garantează pretenția la legitimitate [a cunoașterii]. Numai în aceasta trebuie căutată „justificarea”». Pentru Husserl, problema epistemologică fundamentală este cum poate fi subiectivitatea sursă a cunoașterii obiective, iar noetica se presupune că dă un răspuns acestei probleme”. Philipp Berghofer, „Husserl’s Noetics – Towards a Phenomenological Epistemology”, *Journal of the British Society for Phenomenology*, Vol. 50, Issue 2, 2019, pp. 120–138 (121); online 2018 DOI: <https://doi.org/10.1080/00071773.2018.1525798>

colectiv pentru a desemna structura psihică fundamentală a omului (generic), structură care se deosebește de inconștientul personal prin aceea că existența sa nu se datorează experiențelor personale, deci nu este dobândită, ci este cel puțin asemănătoare la toți oamenii, dacă nu chiar comună tuturor⁹. Din perspectiva noastră, aici, este foarte potrivită abordarea acestor înlănțuiri de reprezentări simbolice prin „percepție” directă, prin trăire nemijlocită, așa cum folosește Mihai Drăgănescu noțiunea de abordare fenomenologică, din starea de „afiire”¹⁰. Simbolurile, astfel născute spontan de spiritul uman (accentuez trecerea de la „suflet” la „spirit” ca nefiind întâmplătoare), sunt înrudite cu modul în care funcționează „de la sine”, conform propriilor legi, fenomenele naturale. Iar abordarea fenomenologică în sens Drăgănescu, bazată pe noțiunea de „ortosens”¹¹, este rudă bună cu „terțul ascuns”¹² al lui Basarab Nicolescu.

Mihai Drăgănescu definește ortosensul astfel:

„ca pe un sens ascuns, implicit, imposibil de separat de materie, la oricare nivel de organizare a acesteia. El este dincolo de cuvinte, de posibilitatea descrierii. În plus, el consideră că materia este indisolubil legată și de informație, de aceea nici nu mai folosește noțiunea consacrată de materie, ci introduce conceptul de *informaterie* pentru a sublinia imposibilitatea acelei separări. Trebuie să scoatem în evidență diferența între ortosens și informație. Căutând să descifrăm această diferență în «cheia» principiilor de mai sus, ea ne apare la nivelul explicitării prin cuvinte, adică a înșiruirii, a succesiunii. Informația este explicitabilă, însă ortosensul nu. Informația se «plasează» acolo unde apare și *cuanta de timp* a lui Drăgănescu, ca expresie a ordonării într-un șir. Acolo mintea rațională poate descoperi și expune în mod logic „componentele” informației și poate organiza informația descoperită într-o structură care poate fi memorată, deci stocată și comunicată celorlalte minți raționale.”¹³

Basarab Nicolescu definește „terțul ascuns” ca pe „o zonă de lipsă de rezistență la orice posibilă încercare de raționalizare, dincolo de orice nivel al realității sesizabil și exprimabil logic”¹⁴. Prin urmare, atât „ortosensul”, cât și „terțul ascuns” sunt accesibile numai într-o stare de „contopire”, de comunicare perfectă și trăire nemijlocită. Astfel, în confruntarea cu lumea și necunoscutul, „vidul” personal este generat de imperfecțiunea comunicării, a trăirii și a cunoașterii – provine din ignorarea limitărilor epistemologice și din spațiul între ceea ce este perceptibil și ceea ce este măsurabil, dar este și o închidere a perspectivei, o sărăcire a ființei prin

⁹ C. G. Jung, *Man and His Symbols*, J.G. Fergusson Publishing, New York, 1964, p. 107.

¹⁰ Mihai Drăgănescu, *Societatea Conștiinței*, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială al Academiei Române, București, 2007, p. 73.

¹¹ Mihai Drăgănescu, *Ortofizica*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 24.

¹² Basarab Nicolescu, *Ce este realitatea*, Editura Junimea, Iași, 2009, p. 90.

¹³ Cristian Andreescu, „The Hidden Significance in the Works of some Romanian Philosophers”, *European Journal of Science and Theology*, February 2013, Vol. 9, No. 1, pp. 3–17.

¹⁴ Basarab Nicolescu, *op. cit.*

puținătatea și inexactitatea semnificațiilor. Putem constata că această puținătate existențială a cunoașterii și sărăcire a semnificațiilor are valențe epistemologice și ontologice, dar, într-o raportare comparativă la vastitatea universului, poate fi asimilată unui „vid” personal.

Simbolul realizează conexiunea între aspectele concrete ale realității și sensurile ascunse, încă ne-formulate și ne-explicate asociate acestora în mod intrinsec, deschizând ființa către cunoaștere și trăire (în modalități diverse, ontologice, epistemologice și fenomenologice). Putem să afirmăm deci că nu există stări de fapt concrete pur și simplu, ci numai în conjuncție cu „încărcătura” de semnificații supuse propriilor legi și interconectate întocmai ca legile naturii. Este relevantă formularea dată de fizicianul David Bohm inseparabilității acestor două aspecte, concret și semnificativ, o formulare în perfectă concordanță cu noțiunea de informaterie creată de Mihai Drăgănescu și cu conceptul de niveluri de realitate introdus de Basarab Nicolescu:

„...nu avem o scindare între minte și materie în general. La fel ca și în cazul informației și a semnificației, acestea sunt două aspecte ale aceluiași proces, separabile doar în gând, dar nu și în realitate. Asta implică bineînțeles că nu conștiința umană este acel ceva care se găsește în exterior peste tot în tot universul material. Însă materia a ajuns să însemne o totalitate a ființei, în ultimă instanță de o subtilitate dincolo de orice limită definibilă. Și astfel, ea poate fi numită cu aceeași îndreptățire minte sau minte-materie sau materie-minte. În această unică totalitate, semnificația asigură toată ființa și bineînțeles, toată existența.”¹⁵

David Bohm argumentează:

„(...) [I]nformația conținută în unda-câmp Schrödinger «ghidează» particulele, dar ea însăși se bazează tot pe un suport material, mult mai subtil, care nu a fost încă [subl. ns.] pus în evidență. Dar și această din urmă formă de materie este ghidată de un tip și mai subtil de informație și așa mai departe, o asemenea ierarhie putând să continue în principiu în mod indefinit.”¹⁶

Informația este definită de Virgil Stancovici ca un concept interdisciplinar, polisopic, putând fi totuși precizat prin opoziție cu entropia, ca grad de determinare a unui sistem, fiind „calitatea configurațiilor organizate topologic, nu numai secvențial-discursiv de a transporta semnificație”¹⁷. Prin utilitate, informația este o categorie a planului concret. Prin semnificație, se apropie de planul simbolic și spiritual. Relaționarea dintre semnificație și informație o interpretăm ca centrală și din punct de vedere epistemologic. Aceste idei ne duc cu gândul la o posibilă corelaționare

¹⁵ David Bohm, *Meaning and Information: “The Search for Meaning”*, P. Pylkkänen (ed.), *The Search for Meaning: The New Spirit in Science and Philosophy*, Crucible, The Aquarian Press, 1989.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Virgil Stancovici, *Filosofia informației*, București, Ed. Politică, 1975, pp. 14–15.

prin abstractizare a vidului cuantic și a vidului cosmic. Lipsa de informație și lipsa de semnificație se corelează cu indeterminarea.

4. DESPRE SEMNIFICAȚIE ÎN FILOSOFIA FIZICII ȘI MATEMATICII

Cunoașterea se poate interpreta ca semnificație și ca informație, precum și ca dezvoltare în serie comparabilă cu un formalism asociat unui obiect matematic. În cadrul aceluiași formalism matematic există un alt obiect matematic, numit operatorul de creare de particule, operator care, în urma acțiunii asupra stării de vid, generează particulele specifice aceluși câmp. Acea succesiune susținută de David Bohm, posibil infinită (informație-suport-informație-suport...), pare a fi în concordanță cu ideea că particulele sunt generate din starea de vid. De asemenea, această concepție conține ideea că aspectele concrete, respectiv concretețea în sine, sunt iluzorii în sensul că aspectele acestea aparțin unui anumit mod de a „privi” (interpreta) obiectele care ne apar ca fiind concrete.

Proiecția este un fenomen care nu întâmplător poartă același nume ca operațiunea din desen sau din matematică. El are loc atunci când se face identificarea inconștientă a unui conținut fenomenologic cu aspectele lui aparente și concrete. Atât în desen, cât și în matematică, această operație nu are nimic inconștient: se face foarte clar distincția între figura propriu-zisă și proiecția ei pe un spațiu de dimensiune mai mică decât figura propriu-zisă. Un exemplu cât se poate de simplu este proiecția unei sfere pe un plan. Rezultă un cerc, de fapt un disc plin. Nimeni nu ar face confuzia între sferă și disc. În situații mai complexe însă, confuziile apar, mai ales atunci când ne interesează o anumită aplicație concretă și un rezultat concret. Nu am folosit întâmplător cuvântul „concret”. Iată un exemplu: dezvoltarea în serie Taylor a unei funcții greu de reprezentat. Este vorba despre descompunerea unei funcții greu de manipulat într-o sumă ponderată a unei infinități de funcții mai simple și mult mai bine cunoscute, anume de polinoame. Evident că, dacă ar trebui făcută însumarea tuturor funcțiilor din acea mulțime infinită, operația ar deveni dintr-una deosebit de dificilă, o operație imposibilă. Ideea centrală a aplicației acestei dezvoltări constă în aceea că suma respectivă se consideră a diferi foarte puțin de suma primilor câțiva termeni, 2, 3, iar tehnica computerizată de calcul permite luarea în considerare a mult mai mult decât numai 3 termeni ai sumei, ceea ce a și contribuit la faptul că această tehnică este în actualitate și astăzi.

Printr-o dezvoltare în serie se obțin aproximări, cu atât mai utile atunci când se urmăresc valorile numerice ale funcției-mamă în anumite puncte. Cu cât se rețin din suma infinită mai mulți termeni, cu atât este aproximația mai bună. Ideea este însă aceeași: pentru a putea explora cu mijloacele noastre limitate o anumită zonă a realității, trebuie să transformăm acea zonă într-un domeniu finit, adică trebuie să ne restrângem la un domeniu finit al ei. Și aici nu mai este așa de ușor de evitat confuzia:

pentru teoreticieni este clar, suma termenilor nu este identică cu funcția, așa cum nici discul nu este identic cu sfera. Însă pentru cei care au nevoie de calcule efective și de rezultate numerice reale pe care să le introducă apoi în formule cu ajutorul cărora să realizeze anumite sarcini concrete, din viața cotidiană, este foarte ușor să confunde funcția cu aproximația ei, mai bine zis, cu o aproximație a ei suficient de bună pentru scopul stabilit. Dezvoltarea Taylor este într-o perspectivă metaforică, trans-semnificativă, un exemplu particular de înlănțuire concretizare (informație) – semnificare-concretizare-semnificare... Concretul merge „mână în mână” cu finitudinea, în timp ce semnificarea poartă cu sine deschiderea interpretativă, potențial infinită. Sensurile ascunse asociate fiecărui obiect concret sunt foarte bine comparabile cu acest model al dezvoltării unei funcții în serie Taylor. Și putem lua un exemplu și mai simplu: operarea cu numerele e , p , f etc. În toate aplicațiile în care se urmărește un rezultat numeric utilizabil în viața cotidiană, așadar nimeni nu concepe să introducă în calcule numerele neaproximate, cu un număr infinit de zecimale, ceea ce nu este posibil, dar, pe măsură ce puterea de calcul sporește, cu cât are mai multe zecimale. Semnificarea este sărăcită prin secționarea informației, prin aproximări.

Ce presupune să luăm un element din viață concret, care, evident, este finit și să considerăm exclusiv acele aspecte legate de concretețea și de finitudinea lui, fără nicio reflecție asupra semnificațiilor ascunse? Putem să considerăm că, neavând nicio logică succesiunea lor, anumite elemente ar trebui „puse între paranteze”, fiind lipsite de importanță. Dar s-ar putea să ne „urmărească” și să nu putem scăpa de ele. De ce ne „urmăresc”, unele, și în stare de veghe, și în vis? Pentru că în succesiunea lor este încorporat un sens, asociat semnificației ascunse a cărei importanță se impune printr-un mecanism de semnificare de tip arhetipal. Prin selectarea din multiplele sensuri ale fiecărui element concret care se impune atenției, a acelor sensuri care, înlănțuite, dau un sens complex și o semnificație limpede, eventual surprinzătoare, întregii înșiriri de evenimente sau elemente concrete, de tipul unei schimbări de paradigmă, sau al unei revelații. Astfel de transformări semnificative nu se pot petrece într-o lume a concretului și finitului¹⁸. În profunzimea fenomenologicului, anumite sensuri sunt active și fertile ontologic și epistemologic, impunându-se atenției și neputându-le refuza decât cu prețul *închiderii ființei*.

Convingerea că acele elementele concrete și finite sunt dotate cu valoare determinată provine dintr-o frică viscerală de pierdere a lumii obișnuințelor, a ideilor primite de-a gata, a concretului confortabil etc. Această frică are ca efect

¹⁸ În lucrarea sa, *Novum Organum*¹⁸, Francis Bacon afirmă că pentru „a ieși într-adevăr din sine însuși” și pentru a deveni atent la lucruri, spiritul trebuie să surmonteze un anumit număr de prejudecăți, ceea ce nu se realizează decât după lichidarea „idolilor” (sau obstacolelor inerente spiritului). „Idolii” sunt generatorii tendinței subiectului cunoașterii de a se lăsa deturnat sau de a se mulțumi cu o perspectivă foarte îngustă, de a accepta concluziile unor înțelegeri greșite sau de a accepta teorii care, fiind de mare circulație, sunt în mod automat (dar greșit) considerate a fi și adevărate. V. Denis Huisman, *Dicționar de opere majore ale filosofiei*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 417.

refuzul sensurilor adânci ori problematice (paradoxale sau antinomice, sau conflictuale) și proiectarea lor pe anumite obiecte, persoane sau situații concrete, astfel apărând starea de atașament indezirabil, de neputință de a discerne între obiect așa cum este descris empiric și semnificațiile noetice, ceea ce constituie o adevărată dificultate epistemologică.

Elementul cel mai important în acest proces este faptul că se derulează inconștient. Nevoia de a se proteja de lumea de dincolo de concret este specifică închiderii ființei în imediatul despre care vorbea Lucian Blaga. La nivelul minții conștiente nu există decât nevoia imperativă de a nu se pierde contactul cu acele elemente care compun „immediatul”. Mentea conștientă fără înclinații reflexive nu aduce explicația pentru corelație dependentă, doar o constată.

Acest ultim tip de „idol” poate fi corelat și cu paradigmele lui Thomas Kuhn tratate în lucrarea *Structura revoluțiilor științifice*¹⁹. Aici, el arată cum „ansamblul comunității științifice (cercetătorii, dar și profesorii, și studenții lor) se grupează în jurul unei «matrice disciplinare», sau paradigmă, care inspiră «tradițiile particulare și coerente ale cercetării științifice» înălțate la rang de dogme” și că acestea sunt depășite de momente de revoluții, așa încât „știința progresează cu adevărat tocmai în cursul acestor revoluții (tregeri de la o paradigmă la alta)”. Totuși, paradigmele nu reprezintă blocaje atât de puternice cum sunt idolii lui Bacon și „atașamentele” despre care am ales să discutăm în interpretarea noastră despre cunoaștere și semnificație, deoarece ele constituie pentru o perioadă aflată „între două revoluții” o bună bază de comunicare între oamenii de știință. Atâta timp cât ele nu sunt realmente tratate ca dogme de nezdruncinat, ba chiar inatacabile, își au utilitatea lor. Atașamentul față de acestea este cu adevărat dăunător și reprezintă din punct de vedere epistemologic pur și simplu un blocaj.

Și ne întoarcem la valoarea vie a simbolurilor, la terțul ascuns și la trăirea fenomenologică, întrebându-ne care este diferența între trăirea profundă și gândirea strict rațională, bazată pe logica interdependențelor între elementele lumii vizibile sau explicabile în propoziții clare și întemeiate pe definiții riguroase. Vrem să aflăm dacă mintea este prezentă în ambele cazuri (în trăire și în gândire) și modul în care este prezentă.

5. SEMNIFICAȚII PENTRU CUNOAȘTERE: EPISTEMOLOGIE ȘI FENOMENOLOGIE

Un posibil răspuns ar putea fi că mintea și trăirea pot forma o unitate atunci când atitudinea pătrunde în acele zone pe care le tratează autorii menționați în prezenta lucrare.

---

¹⁹ Thomas Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, trad. de Radu J. Bogdan, prefață de Mircea Flonta, București, Ed. Humanitas, 2008.

Prin trăire și prin contemplare fenomenologică înțelegem participarea conștientă la un eveniment și la emoția care îl însoțește. Participarea presupune nu doar percepția elementelor care constituie evenimentul și percepția emoțiilor care îl însoțesc, ci și asumarea ansamblului tuturor acestor elemente. Participarea conștientă înseamnă luciditate, înseamnă existența unei observări obiective a ceea ce se petrece, indiferent dacă ceea ce se petrece este tulburător, entuziasmant, deprimant sau este un simplu fapt lipsit de importanță.

Mintea poate să intervină, conectându-se împreună cu tot bagajul memoriei sale și cu toată încărcătura emoțională strânsă în situații care pot părea a fi similare cu evenimentul petrecut sau poate doar să înregistreze ceea ce a perceput.

Atunci când mintea intervine, evenimentul sau emoția sunt în mod automat corelate cu alte emoții depozitate în memorie și cu situațiile în care s-au născut aceste emoții. În memorie există conexiuni deja formate între diferitele stări interioare activate prin această conectare, unele dintre ele bazate pe raționamente făcute cu ocazia acelor situații, altele bazate pe șabloane de gândire foarte răspândite și adoptate în mod inconștient ca și cum ar fi niște adevăruri de nepus la îndoială. Dar mintea lucrează în permanență, atât conștient, cât și inconștient; odată conectată emoția și situația nouă la ansamblul de „date memorate” corelate prin raționamente corecte sau false, procesul raționării continuă în mod independent, generându-se o emoție-concluzie, eventual și o situație virtuală-concluzie, ceea ce mai sus am numit „emoție fantomă”.

În cazul celălalt, mintea își retrage „arsenalul” de capacități și admite că situația și emoția generată de ea este una nouă și o tratează ca atare percepând-o în toate detaliile ei. Acestea pot diferi foarte puțin (în aparență) de unele „date” existente în memorie, dar tocmai aceste detalii (diferite) care pot fi observate numai de o minte liniștită și care nu este stăpânită de avântul de a analiza în permanență, tocmai aceste detalii pot să constituie deosebiri fundamentale pe un alt plan al semnificațiilor. Acest tip de minte (respectiv acest tip de stare mentală) poate fi considerată trează sau lucidă.

Această „cooperare” între minte și emoție, respectiv perceperea de situații sau evenimente, poate fi considerată trăire. Găsim o poziție similară, cu nuanțări suplimentare în articolul Henrietei Șerban, intitulat „Mintea – născută pentru simțul moral”:

„Conștiința despre sine și lume este o înscriere valorică și simbolică (și, de aici, interpretativă și narativă) a sinelui în lume, pornind de la primele fulgurații ale lucidității, de la primele, cele mai simple, „poziționări” în lume (spre exemplu, față de ceea ce este sus și mai degrabă uimitor și admirabil, și față de ceea ce este jos și mai degrabă murdar și periculos), care reprezintă tocmai însușirea unor ierarhizări valorice, și până la cele mai complexe, mai nuanțate și, uneori, paradoxale raportări de tip comprehensiv la lume.”²⁰

²⁰ Henrieta Anișoara Șerban, „Mintea – născută pentru simțul moral”, *Revista de filosofie*, Vol. LXVII, nr. 3, București, Editura Academiei Române, 2020, p. 297.

Pot exista emoții care să rezulte din tensiuni interne generate de întrebări fără răspuns, emoții asemănătoare cu acelea generate de situații fără ieșire. Mentea le abordează epistemologic și valorifică într-adevăr și din perspectiva epistemologică trăiri ale unor stări de curiozitate, de dorința de explorare, de setea de a înțelege sensurile profunde, de căutare fără de sfârșit. Iar ceea ce „vede” (interpretează, conștientizează, validează, acceptă) mintea în asemenea cazuri sunt (între altele) adevăruri fără corespondență foarte clară în lumea concretă, ci adevăruri care „trăiesc” în interior, multe cu rol în viața interioară a subiectivității și chiar în spiritualitate, altele, cu rol de „idoli” baconieni.

Abandonarea ancorării în „imediat” provoacă anumitor ființe umane anxietate. „Vidul” care s-ar putea naște în mintea confruntată cu ideea că nu există asemenea elemente ale concretului ca punctele materiale și particulele indivizibile se poate compara cu un sentiment de abandon. Sigur că, pentru majoritatea oamenilor, intensitatea emoției generate de o pierdere personală nu se va putea compara cu aceea a pierderii reperelor obișnuite din lumea concretului, a „imediatului” ori a științei. Rememorând ideea lui David Bohm prin care informația se bazează pe suportul subtil al semnificației care poate juca rolul de substrat informațional pentru un tip și mai subtil de informație-semnificație ș.a.m.d., orice aspect al materiei care ne dă aparența de concret, de material, de „cărămidă de bază” a universului este de fapt o structură care cuprinde elemente mult mai subtile decât aspectul luat în considerare și acestea, la rândul lor, sunt tot structuri cuprinzând elemente și mai subtile²¹. Nu avem niciun motiv să presupunem că acest șir este finit, chiar dacă nu putem nici proba că este infinit. Înainte de a merge mai departe, trebuie să abordăm și rolul abstracțiunilor²² în teoriile despre structurile fizice. Claudiu Baci face o analiză a rolului pe care-l acordă Whitehead abstractizărilor în filosofie, arătând cum abordarea epistemologică a studiului realității fizice duce în mod natural la abstractizări din ce în ce mai pronunțate:

„O altă caracteristică a filosofiei, în viziunea lui Whitehead, este nevoia acesteia de a elabora o generalizare care să explice imensa diversitate a lumii bazându-se totuși pe limbajul dezvoltat în relațiile cu lucrurile materiale. Cuvintele limbilor noastre denotă lucruri imediate; pentru fiecare clasă sau categorie de lucruri, noi avem un anumit cuvânt. Creșterea cunoașterii a însemnat mereu descoperirea unor trăsături comune între asemenea clase și astfel îndepărtarea de experiența imediată și ridicarea tot mai sus în sfera abstracțiunilor.”²³

²¹ Semnificarea este centrală oricărei conceptualizări. La Russell, pentru că „logica e esența filosofiei”, un enunț asemănător cu definiția pe care o dă Constantin Rădulescu-Motru filosofiei („logica gândirii”), filosofia devine analiza a ceea ce e complex prin intermediul unor componente mai simple, ceea ce se traduce, din perspectiva noastră, într-o arhitectură de semnificări.

²² Conceptualizarea nu se poate dezice de etapa „izolării” abstracțiunilor, de identificarea unui *non sens* sau al unui aspect insubstanțial al lucrurilor, după cum arată Hegel în *Știința logicii*, paragraful 158.

²³ Claudiu Baci, „Abstractizare și filosofie la A.N. Whitehead”, *Revista de filosofie*, vol. LXVII, nr. 5, pp. 537–546, București, Editura Academiei Române, 2020.

Această situație, în care avem numai structuri emancipate de nivelul material, ne duce cu gândul la ipoteza universului matematic a lui Max Tegmark²⁴. Acest cercetător suedez-american de la Massachusetts Institute of Technology, preocupat de fizică, inteligență artificială și cosmologie, își începe articolul enunțând două ipoteze, pe care apoi le justifică pe parcursul lucrării: a. Ipoteza Realității Externe care arată că „Există o realitate fizică externă complet independentă de noi oameni”; și b. Ipoteza Universului Matematic, care propune că „Realitatea noastră fizică externă este o structură matematică”.

Tegmark susține că teoriile fizice existente au două componente: ecuații matematice și „bagaj”. Prin bagaj, el înțelege o serie întreagă de cuvinte care explică sau desemnează diferite obiecte externe, cuvinte care, de asemenea, clarifică conexiunile prin care se relaționează între ele obiectele și anumite aspecte tipic umane, de tipul acelor pe care oamenii le observă și le înțeleg în mod intuitiv. Corelând cu tema semnificațiilor pentru știință, noțiunea de „bagaj” folosită de Tegmark se referă și la ceea ce noi am numit mai sus „puncte materiale și particule indivizibile”, incluzând și condițiile inițiale. Pentru a rezolva o ecuație, este necesar ca acestea să i se fixeze condițiile inițiale: anumite valori pe care le iau măsurile fizice, cum ar fi momentul impulsului, energia, poziția, timpul etc. Aceste condiții inițiale „scoț” descrierea sistemului din starea lui abstractă de structură matematică și îi oferă concretețe, o fixează ca situație concretă, „aici și acum”²⁵.

Ipoteza realității externe nu este împărtășită unanim, de exemplu, de metafizicienii solipsiști sau de interpretarea mecanicii cuantice dată de Școala de la Copenhaga, care afirmă că realitatea nu există fără observare. Acest mod de a privi lucrurile, care face observarea un element esențial al realității, implică descrieri ale unor regiuni limitate ale acesteia, de fapt chiar una din încercările mai recente ale fundamentării axiomatice ale teoriilor fizice afirmă în mod explicit că noi nu putem studia decât domenii finite ale realității²⁶. „Ambiția” sau „pretenția” de a descrie „întreaga realitate” în infinitatea ei trebuie, pe de o parte, să se renunțe la toate „bagajele” și, pe de altă parte, să existe încredințarea că ceea ce se elimină situează asimptotic conceptualizarea din ce în ce mai aproape de o „Teorie a tot ceea ce există”²⁷.

Au existat mai multe încercări de a schița o teorie a tot ce există. Aceasta ar trebui să fie atât de generală, încât să nu conțină niciun element de fixare a unei zone spațio-temporale, a unui anume tip de proces, a niciunui tip de particularizare. Și pentru

---

²⁴ Max Tegmark, „The Mathematical Universe”, *Foundations of Physics*, vol. 38, nr. 7, 2008, pp. 101–150.

²⁵ Structurile matematice sunt în fond relații între lucruri nedefinite, între obiecte care pot fi inclusiv obiecte matematice abstracte, nu conțin desemnarea lor, particularizarea lor, relația ca atare nu are nimic de a face cu acestea.

²⁶ Günter Ludwig, Gerald Thurler, *A New Foundation of Physical Theories*, Springer, 2006.

²⁷ Este vorba despre „A Theory of Everything” sintagmă care se referă la reducerea universului și a realității la o formulă matematică; o țintă teoretică propusă de Albert Einstein și urmărită apoi și de Stephen Hawking, încă neatinsă.

a fi clar că nu depinde de semnificațiile anumitor cuvinte atribuite în mod intuitiv speciei umane, o asemenea teorie a tot ce există, ca să fie o descriere „completă” a realității, ar trebui să fie „accessibilă” și ființelor nonumane, ca de exemplu civilizațiilor extraterestre sau supercomputerelor din viitor.

Cu adevărat importantă este cerința de a elimina orice particularizare, altminteri nu ar putea fi teoria a orice există. Ca un exemplu interesant, putem lua faptul că, dacă păstrăm doar relațiile abstracte și eliminăm orice raportare la spațiu și timp, în mod automat dispare și noțiunea de „eveniment” și aceea de „a avea loc”. Nu mai au loc evenimente și nu mai avem cum să atribuim acestor „evenimente inexistente” probabilități de a avea loc. Deci, dispare și interpretarea probabilistică a fizicii cuantice, ceea ce este în acord cu faptul că într-o teorie a tot ce există, rolul observatorului trebuie să fie inexistent. În această situație se va înlocui interpretarea conform căreia, din mai multe posibilități cu probabilități diferite, conținute toate într-o aceeași descriere (spre exemplu, printr-o funcție de undă), va deveni efectivă acea posibilitate implicată într-un proces de observare, așa-zisa colapsare a funcției de undă în momentul observării. Această interpretare va fi succedată de aceea că toate posibilitățile sunt reale și efective, fără „îndoiala” unei probabilități mai mari sau mai mici, ceea ce pare absurd. Poate rezulta că toate evenimentele posibile ar putea deveni realitate, căpătând concretețe. Dificultatea este înlăturată prin ipoteza că posibilitățile au loc în universuri diferite, în universuri paralele sau, pentru a folosi o expresie apărută chiar cu ocazia introducerii acestei ipoteze, într-un „multivers”²⁸.

Pe măsură ce ne îndepărtăm de elemente ale concretului din ce în ce mai fine, mai subtile, diferitele „teorii ale realității” tind către acea teorie ideală a tot ce există, fiind eliberată de orice subiectivism (cu obiectivitate absolută), doar în această situație putând merita atributul „a tot ce există”. Și pentru că alternativa la interpretarea probabilistică a fizicii cuantice este ipoteza universurilor paralele, trecerea prin procesul de abstractizare și obiectivare a descrierilor realității este sintetizată de Max Tegmark în reprezentarea pe patru niveluri de complexitate și de adecvare la zone cât mai extinse ale realității.

Nivelul I ar reprezenta expansiunea cosmologică standard, unanim acceptată, generatoare de universuri în spații uniforme infinite.

Nivelul II ar conține o structură matematică suficient de generală, încât, prin particularizare la diferite condiții inițiale, să genereze legile fizicii specifice unei anumite zone a unui anumit univers.

Nivelul III ar reprezenta fizica cuantică unificată cu teoria gravitației în formele lor cele mai generale, iar

Nivelul IV ar reprezenta structura matematică fundamentală identică cu Universul Matematic, la rândul lui identic cu Realitatea Exterioară Obiectivă.

---

²⁸ Hugh Everett „Theory of the Universal Wavefunction”, *Thesis*, Princeton University, (1956, 1973), pp 1–140. Hugh Everett, „Relative State Formulation of Quantum Mechanics”, *Reviews of Modern Physics*, Vol. 29, 1957, pp. 454–462.

Tegmark mai face următoarea analogie pe care o redăm mai jos:

Relativitatea Generalizată	–	Interioarele găurilor negre
Expansiunea Cosmologică	–	Universuri paralele de nivel I
Expansiune + „peisajul evenimentelor”	–	Universuri paralele de nivel II
Mecanica Cuantică Unificată	–	Universuri paralele de nivel III
Universul Matematic	–	Universuri paralele de nivel IV

Tegmark detaliază aspecte importante ale nivelului IV, afirmând că „structurile matematice, sistemele formale și calculabilitatea sunt pur și simplu aspecte diferite ale unei structuri transcendente, a cărei natură noi încă nu o înțelegem pe deplin și care există în mod obiectiv și este atât totalitatea a ceea ce are existență matematică, cât și totalitatea a ceea ce are existență fizică, cu alte cuvinte multiversul pe nivelul IV”²⁹.

Întorcându-ne la considerațiile făcute de David Bohm legate de posibilitatea existenței unei succesiuni infinite de informație-suport-informație-suport³⁰, ne punem problema dacă calculabilitatea susținută de Max Tegmark este compatibilă cu viziunea lui David Bohm. Calculabilitatea este, după Max Tegmark, posibilitatea de exprimare a relațiilor într-un număr finit de pași, iar succesiunea infinită introdusă de David Bohm nu este neapărat incalculabilă dacă succesiunea conține elemente repetitive, cum ar fi elemente de structuri fractale sau holografice.

Pentru a preciza relația dintre obiectele concrete ale acestei lumi și „matematica” pe care se întemeiază, abordăm cazul unui obiect simbolic care apare în mod spontan într-un proces de imaginație activă, într-un vis etc., nefiind ancorat în concretul vieții cotidiene (în „imediat”) și neputând fi confundat cu același obiect, dar având consistența prezenței concrete. Acesta este lipsit de „condițiile inițiale”, pentru a folosi terminologia lui Tegmark. Aceste condiții inițiale sunt de fapt momentul și locul în care acel obiect apare sau cu care poate fi asociat, pentru a desemna conexiunea cu concretul cotidian: un obiect „legat” face parte din viața noastră, ni-l asociem; însă un obiect liber, neasociat, se poate corela cu alte obiecte „libere”, iar corelarea lor, nefăcându-se printr-un set de „condiții inițiale”, se face prin legea conexiunii sensurilor. Pe de altă parte, o anumită asociere (sau „atașament”) poate genera confuzia între lumea concretă și lumea sensurilor și care conduce la concluzia că nu există decât coaja lumii superficiale, a concretului. „Atașamentul de concrete”

²⁹ Citatul în original: „I have drawn a question mark in the center of the triangle to suggest that the three mathematical structures, formal systems, and computations are simply different aspects of one underlying transcendent structure whose nature we still do not fully understand. This structure (perhaps restricted to the defined/decidable/halting part as hypothesized in Section VII below) exists 'out there', and is both the totality of what has mathematical existence and the totality of what has physical existence, i.e., the Level IV multiverse”. M. Tegmark, *op. cit.*, p. 119.

³⁰ Interpretată și în sensul informație-semnificație-informație-semnificație etc., în care informația joacă și rolul de suport pentru semnificație, semnificația reprezentând o informație de nivel mai înalt.

(de imediat), de aspectele concrete ale realității, dar care nu sunt noetice, de sistemele de idei care întăresc anumite certitudini înșelătoare nu generează semnificații cu valoare informativă, în sensul interpretării lui Bohm.

Ca o considerație de încheiere, am urmărit importanța semnificațiilor pe două planuri, primul, al trăirii subiective și, al doilea, al semnificațiilor pentru cunoaștere, într-o detașare de imediat creatoare epistemologic, dar și aducătoare de împlinire umană. Totodată, privilegierea stărilor de contemplație fenomenologică aduce deschideri interesante către filosofia fizicii și a matematicii într-o îndepărtare de imediat fertilă și semnificativă în sens larg. Acestea indică o posibilă unitate a cunoașterii cu toate interogațiile și nuanțările pe care le implică, inclusiv înspre comprehensiunea unei „teorii a realității”.